

УДК 377.015.31:502/504

**Пригодій Алла**

ORCID 0000-0002-1166-6153

Кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри професійної освіти та безпеки життєдіяльності,  
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка  
(м. Чернігів, Україна) E-mail: prigodii.alla@gmail.com

**Клементьєва Анна**

Магістрантка ННІ професійної освіти та технологій,  
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка  
(м. Чернігів, Україна) E-mail: annaklementeva70@gmail.com

### ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ЗПТО ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Стаття присвячена одній із актуальних проблем сьогодення формування екологічної свідомості, підвищення ефективності формальної екологічної освіти у закладах професійно-технічної освіти, що обумовлена потребою суспільства. Зокрема у статті розкрито сутність поняття «екологічна свідомість», проаналізовано роль екологічної свідомості в процесі фахової підготовки майбутнього кваліфікованого робітника.

**Мета статті** – розкрити особливості формування екологічної свідомості учнів в закладах професійно-технічної освіти в процесі фахової підготовки.

**Методологія дослідження.** Для вирішення поставленої мети були використані такі методи дослідження: аналіз і синтез психолого-педагогічних джерел, офіційних та нормативних документів з проблеми дослідження, спостереження за освітнім процесом учнів, інтерпретація та узагальнення результатів.

**Наукова новизна** полягає в уточненні сутності поняття «екологічна свідомість»; визначенні педагогічних умов формування екологічної свідомості та ціннісного ставлення до природи; обґрунтуванні необхідності екологізації змісту навчальних предметів у закладах професійно-технічної освіти.

**Висновки.** З'ясовано, що під екологічною свідомістю учнів в умовах професійної підготовки розуміють сукупність екологічних знань, особистісних чинників ставлення до природи як цінності, спрямованість на конструктивне перетворення дійсності з позиції збереження природи, а також мотиваційна готовність до самостійних дій щодо захисту навколишнього природного середовища у професійній сфері. Формування в учнів ЗПТО екологічної свідомості в процесі фахової підготовки забезпечується цілісним комплексом педагогічних умов: посилення уваги до усвідомлення учнями професійної значущості екологічної грамотності; показ реальних можливостей вирішення екологічних проблем; досягнення розуміння учнями сутності екологічних проблем на основі систематичності, усвідомленості та повноти освоєння знань; спрямованість педагогічного процесу на набуття учнями досвіду природоохоронної діяльності.

**Ключові слова:** екологічна свідомість, екологізація освіти, заклад професійно-технічної освіти, фахова підготовка.

**Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями.** Актуальність екологічної освіти спричинена необхідністю забезпечити розуміння того, що діяльність людини на Землі не може відбуватися стихійно, без урахування її наслідків для навколишнього середовища, без знання раціонального природокористування. Відповідальне ставлення до природного середовища передбачає дотримання моральних вимог щодо переконань, а не через страх матеріальних та моральних санкцій. Переконання дозволяють людині протистояти впливам, які заважають дбайливому ставленню до природних багатств.

Сьогодні в екологічній освіті учнів акцент зміщується з вивчення природи та основ екологічної науки на формування екологічної свідомості. Формування екологічної свідомості учнів – необхідність, продиктована умовами життя, забезпеченням гідного існування у майбутньому. Нинішнє покоління має опанувати екологічні цінності та, відповідно до них, вибудовувати свої взаємини з навколишнім природним середовищем.

Формування екологічної свідомості та виховання особистості, яка може гармонійно співіснувати з природним середовищем, раціонально використовувати й відтворювати його ресурси, а також бути

психологічно готовою захищати природу, є однією з нагальних проблем нашого часу. Суспільство насамперед потребує компетентних особистостей, людей із розвиненим критичним мисленням та усвідомленим почуттям відповідальності не лише за сьогодні, а й за майбутнє. Важливою є їх здатність розпізнавати екологічні ризики, передбачати їх та знаходити раціональні шляхи їх вирішення.

**Аналіз основних досліджень і публікацій.** Теоретико-методичні аспекти екологічної освіти розкрито у працях В. Вербицького, В. Ільченко, О. Плахотнік, Н. Пустовіт, А. Степанюк, Г. Тарасенко та ін. Екологічна свідомість розглядається в руслі екологічної психології К. Каландаровим, С. Кравченком, О. Шаповалом, Ю. Швалбом та ін. Вагомий внесок у розробку проблеми формування екологічної свідомості внесли вітчизняні дослідники В. Акопян, М. Голубець, О. Дідков, Т. Іванова, Г. Кремечек, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Куценко, Я. Лазаренко, В. Романюк, І. Сагайдак, І. Сяська, С. Терлецька, О. Шаповал, Г. Ярчук та ін.

Незважаючи на те, що проблемі формування екологічної свідомості присвячено багато наукових праць, проте питання формування екологічної свідомості учнів за умов професійної підготовки у теоретичному і практичному аспектах досліджувалося недостатньо.

**Мета статті** – розкрити особливості формування екологічної свідомості учнів в закладах професійно-технічної освіти в процесі фахової підготовки.

**Методологія дослідження.** Для вирішення поставленої мети були використані такі методи дослідження: аналіз і синтез психолого-педагогічних джерел, офіційних та нормативних документів з проблеми дослідження, спостереження за освітнім процесом учнів, інтерпретація та узагальнення результатів.

**Вклад основного матеріалу дослідження.** Екологічна освіта офіційно визнана сьогодні як один із важливих напрямів освітньої політики держави [6]. Звідси, завданням сучасної освіти є екологізація мислення та формування екоцентричного світогляду у широких верств населення, і насамперед у молоді, що навчається, оскільки саме в закладах освіти закладається фундамент дбайливого ставлення до природи. Мета екологічної освіти це формування екологічної свідомості та екологічної культури.

Важливість формування екологічної свідомості учнів закладів професійно-технічної освіти полягає у необхідності вміння передбачати наслідки впливу кожної людини на природне середовище, усвідомлювати неприпустимість споживчого ставлення до природи.

Вчені дають різні визначення екологічної свідомості.

Екологічна свідомість – це складна система, сформована на вирішення завдань встановлення, стабілізації чи зміни взаємин із природою та її об'єктами, що виникають у процесі задоволення людиною своїх потреб [1].

На думку І. Нагорної, О. Сорочинської, Р. Власенка, екологічна свідомість – це сукупність уявлень (індивідуальних, групових) про взаємозв'язки у системі «людина – природа» й у самій природі, існуючого ставлення до природи, і навіть відповідних стратегій та технологій взаємодії [5].

О. Дідков визначає екологічну свідомість як аспекти психіки, пов'язані зі знаннями та уявленнями про певні цінності, що відповідають поведінковим та емоційним установкам щодо збереження навколишнього середовища [3].

Найбільш вживаним в психології є визначення С. Кравченка, де екологічна свідомість це сукупність екологічних уявлень, існуючого суб'єктивного ставлення до природи, а також відповідних стратегій та технологій взаємодії з нею [2].

Більшість авторів сходяться на думці, що екологічна свідомість – це категорія екологічної діяльності, пов'язана з відповідальним ставленням до природи, екологічним мисленням та екологічними цінностями. Сучасна професійна освіта разом з підготовкою кваліфікованих фахівців, здатних до професійної діяльності, повинна виховувати особистість, яка відповідально ставиться до себе та навколишнього середовища [2].

Аналіз науково-педагогічних джерел дозволив зробити висновок, що проблема забезпечення цілісності довкілля загострила необхідність екологізації всієї системи освіти. Екологізація всієї системи знань, умінь та навичок становить основу професійної освіти, яка допоможе забезпечити підготовку кваліфікованих фахівців з відповідальними діяльними настановами щодо збереження навколишнього природного середовища. У сучасних умовах надзвичайно важливо уміння фахівця приймати екологічно виважені рішення, уміння передбачати наслідки трудової діяльності, пов'язані з природокористуванням, поєднання власних життєвих інтересів з сучасним і майбутнім соціально-природним середовищем.

На думку Т. Іванової, екологізація освітнього процесу – це створення нових екологічних спецкурсів, поглиблене вивчення ряду предметів [4]. В. Глуханюк вважає, що екологізація освіти має бути безперервною, формувати екологічну свідомість, яка сприяє відповідальному ставленню до природи [2]. І. Сяська стверджує, що сутність екологізації – це насичення сфери діяльності природоохоронними здобутками з метою раціоналізації природокористування, адекватного пристосування до довкілля тощо [7].

Отже, екологізація освіти стає рушієм формування екологічної свідомості здобувачів освіти, тобто свідомого ставлення до навколишнього середовища шляхом впливу на усі ланки освітнього процесу.

Одночасно на практиці реалізація такого підходу не може відбуватися лише через введення предмету екологічного спрямування або фрагментарну екологізацію окремих предметів. Тому стає актуальною необхідність як екологізації всього комплексу знань про навколишній світ, так і усвідомленої, цілеспрямованої екологічної діяльності.

Важливим, на нашу думку, є твердження, що ефективність екологізації освітнього процесу в закладах професійно-технічної освіти залежить від сприйняття екологічних цінностей самими педагогами та наявність спонукальних мотивів до екологічного виховання учнів.

На сьогодні є велика можливість екологізації освітнього процесу в закладах професійно-технічної освіти, яка повинна ґрунтуватися на принципах неперервності, міждисциплінарності та послідовності, а саме:

- введення в навчальні предмети загально-професійної та професійно-теоретичної підготовки розділів, тем або навіть під час вивчення кожної теми окремих питань з охорони навколишнього середовища (обов'язково безпосередня екологізація навчальних предметів);

- ввести в цикл загально-професійної підготовки навчального предмету з екологічного виховання учнів;

- в процесі виконання дипломних або курсових робіт присвячувати підрозділ охороні навколишнього середовища;

- на заняттях виробничого навчання обов'язково звертати увагу на питання раціонального використання природних ресурсів;

- під час професійно-практичної підготовки учнів (виробничих практик) визначати питання з охорони навколишнього середовища на підприємствах (вплив на природу господарської діяльності);

- залучати учнів до науково-дослідницької роботи з проблем охорони навколишнього середовища.

Формування екологічної свідомості є складним процесом, що включає в себе різноманітні аспекти. Цей процес передбачає формування наукової бази знань про взаємодію між людиною та природою, розвиток цілісного сприйняття світу та вольового чинника. Одним з результатів цього процесу є сформовані переконання, що підтримують активну життєву позицію у сфері охорони природи та раціонального використання її ресурсів. Екологічна свідомість також передбачає засвоєння структурованих знань про збалансоване природокористування.

Педагоги багатьох країн спільні у тому, що освітній процес повинен бути інтегрованим, впливаючи на всі аспекти учнівської психіки: інтелектуальний, емоційний, вольовий і діяльнісний. Формування екологічної свідомості особистості в умовах педагогічного процесу відбувається шляхом органічного поєднання наукових знань про природні і соціальні фактори середовища з чуттєвим її сприйняттям, яке викликає естетичні переживання та породжує бажання зробити практичний внесок в її поліпшення.

Використання принципу взаємозв'язку інтелектуальних та емоційно-вольових аспектів особистості, на наш погляд, спрямоване на всебічний розвиток майбутнього фахівця, коли поєднуються раціональні та емоційні аспекти у його ставленні до оточуючого середовища. Інтелектуальна розвиненість надає можливість приймати науково обґрунтовані, виважені рішення щодо впровадження змін у природному середовищі, базуючись на позитивних знаннях про структуру, енергетику та функціонування біосфери.

Проте, покладання лише на раціональні знання може призвести до чисто прагматичного ставлення людини до навколишнього середовища, сприйнятливим для споживацьких мотивів у відносинах з природою, досягнення корисної мети за будь-яку ціну. Тому екологічна підготовка може мати вплив на поведінку учня тільки у тому випадку, якщо охопить як інтелектуальну, так і емоційну сферу його психіки, і якщо наукові доводи вразять його та сформуєть особисту переконаність у необхідності змінити своє ставлення до природи.

На формування екологічної свідомості, на нашу думку, повинна бути спрямована вся система фахової освіти. Головним важелем у розв'язанні цього питання повинно стати саме викладання навчальних предметів. Перебудова викладання навчальних предметів загально-професійної та професійно-теоретичної підготовки в бік їх екологізації – це не лише резерв екологічної освіти, а й важливий і необхідний чинник формування готовності майбутнього фахівця харчових технологій до дбайливого ставлення до природних ресурсів в процесі трудової діяльності.

Екологічна підготовка учнів в процесі фахової підготовки може відбуватися у двох напрямках:

- технологічний шлях – розробка та розповсюдження ресурсозберігаючих технологій, що засновані на нормативно-обмежувальних, заборонних заходах;

- гуманітарний шлях – формування у майбутніх кваліфікованих робітників екологічної свідомості, що передбачає розуміння певного феноменологічного образу зовнішнього світу, єдності екологічних поглядів та екологічної поведінки, усвідомлення себе суб'єктом загальної та екологічної культури, їх носієм.

З метою формування у майбутніх фахівців харчових технологій екологічних знань ми вважаємо за необхідність якомога повніше екологізувати зміст навчальних предметів загально-професійної та професійно-теоретичної підготовки, оскільки екологізація освіти, на думку багатьох науковців, – один із найефективніших шляхів розв'язання екологічних проблем. Основна мета екологізації навчальних предметів – розвиток екологічного мислення учнів, тобто підпорядкування практичної діяльності людини законам природи та формування таких якостей людської діяльності, які б не давали можливості порушувати екологічний баланс у природі. Лише екологізація суспільства, виховання дбайливого ставлення до природи може допомогти людині уникнути глобальної екологічної кризи, загроза якої близька сьогодні як ніколи раніше.

Ми вважаємо, що екологічне виховання є неможливим без знання сучасного виробництва і використовуваних у ньому технологій. Важливо розуміти процес виготовлення певного корисного продукту: яка сировина використовується, які побічні продукти утворюються та що можна з ними зробити. Перш

ніж говорити про вплив господарської діяльності на природу, учні повинні мати чіткі уявлення про її суть. В іншому випадку екологічна освіта зводиться лише до закликів любити і зберігати природу.

Використання завдань екологічного змісту надає можливість підкреслити важливу роль праці в протистоянні екологічному невігластву та формуванні в учнів почуття особистої відповідальності за збереження навколишнього середовища.

Отже, екологізація змісту навчальних предметів у підготовці кваліфікованого робітника харчової галузі, згідно з нашими спостереженнями, сприяє наступним аспектам: вихованню почуття відповідальності за природу як національну та загальнолюдську цінність; формуванню практичних умінь і навичок раціонального природокористування, здатності оцінювати стан навколишнього середовища і приймати правильні рішення для його поліпшення; розвитку вмінь передбачати можливі наслідки впливу шкідливих виробничих чинників на природу і розробляти заходи щодо їх попередження; виробленню звички раціонального використання палива, електроенергії, газу, води, природної сировини тощо.

**Висновки і перспективи подальших розвідок.** Екологічна свідомість учнів в умовах професійної підготовки – це сукупність екологічних знань, особистісних чинників ставлення до природи як цінності, спрямованість на конструктивне перетворення дійсності з позиції збереження природи, а також мотиваційна готовність до самостійних дій щодо захисту навколишнього природного середовища у професійній сфері. Формування в учнів ЗПТО екологічної свідомості в процесі фахової підготовки забезпечується цілісним комплексом педагогічних умов: посилення уваги до усвідомлення учнями професійної значущості екологічної грамотності; показ реальних можливостей вирішення екологічних проблем; досягнення розуміння учнями сутності екологічних проблем на основі систематичності, усвідомленості та повноти освоєння знань; спрямованість педагогічного процесу на набуття учнями досвіду природоохоронної діяльності.

## References

1. Акоюн В. Основні чинники формування екологічної свідомості особистості. *Вища освіта України*. 2011. № 2. С. 41–47.  
Akopian, V. (2011). Osnovni chynnyky formuvannia ekolohichnoi svidomosti osobystosti [The main factors of the formation of environmental consciousness of the individual]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher education of Ukraine*, 2. 41–47. [in Ukrainian].
2. Глуханюк В. М. Підготовка майбутнього вчителя технологій до екологічного виховання учнів основної школи у процесі вивчення фахових дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2011. 259 с.  
Hlukhaniuk, V. M. (2011). Pidhotovka maibutnoho vchytelia tekhnolohii do ekolohichnoho vykhovannia uchniv osnovnoi shkoly u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin [Preparation of the future technology teacher for environmental education of primary school students in the process of studying professional disciplines]. Candidate's thesis: 13.00.04. Vinnytsia, Ukraine. [in Ukrainian].
3. Дідков О. Формування екологічної свідомості та культури засобами освіти та виховання особистості. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. Київ, 2012. Вип. № 63. С. 472–478.  
Didkov, O. (2012). Formuvannia ekolohichnoi svidomosti ta kultury zasobamy osvity ta vykhovannia osobystosti [Formation of environmental awareness and culture by means of education and personality education]. *Hileia: naukovyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats – Gilea: scientific bulletin: a collection of scientific papers*, Kyiv, Ukraine. 63. 472–478. [in Ukrainian].
4. Іванова Т. В. Екологічна освіта як базова складова екологічної політики держави. *Вісник національного авіаційного університету. Збірник наукових праць. Педагогіка. Психологія*. 2017. №11. С. 58–61.  
Ivanova, T. V. (2017). Ekolohichna osvita yak bazova skladova ekolohichnoi polityky derzhavy [Environmental education as a basic component of the environmental policy of the state]. *Visnyk natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats. Pedagogika. Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Collection of scientific papers. Pedagogy. Psychology*. 11. 58–61. [in Ukrainian].
5. Нагорна І. Р., Сорочинська О. А., Власенко Р. П. Формування екологічної свідомості студентів у процесі фахової підготовки. *Психологія і педагогіка в системі сучасного гуманітарного знання XXI століття: Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції*. м. Харків. 7–8 грудня 2018 р. У 2-х частинах, частина II. С. 29–32.  
Nahorna, I. R., Sorochynska, O. A., Vlasenko, R. P. (2018). Formuvannia ekolohichnoi svidomosti studentiv u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of environmental consciousness of students in the process of professional training]. *Psykhologhiia i pedagogika v systemi suchasnoho humanitarnoho znanntia XXI stolittia: Zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Psychology and pedagogy in the system of modern humanitarian knowledge of the 21st century: Collection of theses of the international scientific and practical conference*. Kharkiv, Ukraine. 2. 29–32. [in Ukrainian].
6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України від 28.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 11.01.2024).  
Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku. Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 r. [About the main principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the

period until 2030 the main principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030. Law of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].

7. Сяська І. О. Сутнісні характеристики процесу формування екологічної свідомості особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. Вип. 16. С. 202–211.*  
 Siaska, I. O. (2012). Sutnisni kharakterystyky protsesu formuvannia ekolohichnoi svidomosti osobystosti [Essential characteristics of the process of formation of environmental consciousness of the individual]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskyi – Theoretical and methodological problems of raising children and school youth: a collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi*. Kamianets–Podilskyi, Ukraine: Vydavets PP Zvoleiko D. H. 16. 202–211. [in Ukrainian].

**Pryhodii A.**

ORCID 0000-0002-1166-6153

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,  
 Associate Professor of the Department of  
 Professional Education and Life Safety,  
 T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»  
 (Chernihiv, Ukraine) E-mail: prigodii.alla@gmail.com

**Klementieva A.**

Master's student of the Educational and Scientific Institute  
 of Professional Education and Technologies,  
 T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»  
 (Chernihiv, Ukraine) E-mail: annaklementieva70@gmail.com

#### FORMATION OF ENVIRONMENTAL AWARENESS AMONG STUDENTS OF VOCATIONAL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

*The article is devoted to one of the current problems of the formation of environmental awareness, increasing the effectiveness of formal environmental education in vocational education institutions, which is due to the need of society. In particular, the article reveals the essence of the concept of «ecological consciousness», analyzes the role of ecological consciousness in the process of professional training of a future skilled worker.*

**The purpose of the article** is to reveal the peculiarities of forming students' environmental awareness in vocational education institutions in the process of professional training.

**Methodology.** The following research methods were used to solve the set goal: analysis and synthesis of psychological and pedagogical literature, official and regulatory documents on the research problem, observation of the educational process of students, interpretation and generalization of results.

**The scientific novelty** is to clarify the essence of the concept of «ecological consciousness»; to determine the pedagogical conditions for the formation of ecological awareness and valuable attitudes towards nature; to substantiate the need for greening the content of educational subjects in vocational education institutions.

**Conclusions.** It has been found that the environmental awareness of students in the context of professional training is understood as a set of ecological knowledge, personal factors of attitude to nature as a value, focus on the constructive transformation of reality from the standpoint of nature conservation, as well as motivational readiness for independent actions to protect the natural environment in professional sphere The formation of environmental awareness among students of vocational education institutions in the process of professional training is ensured by a comprehensive set of pedagogical conditions: increased attention to students' awareness of the professional importance of environmental literacy; showing real opportunities for solving environmental problems; achieving of students' understanding of the essence of environmental problems based on systematicity, awareness and completeness of knowledge acquisition; the focus of the pedagogical process on the acquisition of experience in environmental protection activities by students.

**Keywords:** environmental awareness, greening of education, vocational education institution, professional training.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2024

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Ребенко В. М.**